

Norbert Elias'ın bilgi sosyolojisi ve Karl Mannheim'a eleştirisi¹

Mustafa İsmail Kutay* & Seçil Özdemir Metlioğlu**

Öz

Çalışma, Norbert Elias'ın bilgi ve bilgi sosyolojisi düşünceleri ile Karl Mannheim'ın bilgi ve bilgi sosyolojisi çıkarımlarına yönelik eleştirilerini kapsamaktadır. Elias'ın Mannheim'a eleştirisi, Mannheim'ın bilgiyi ve bilgi sosyolojisini yalnızca ideolojik bir unsur olarak kabul etmesi olmuştur. Elias'a göre Mannheim, bilginin oluşumunu ve toplumsal bilgilenimi var olan sınıf ve tabaka yapılarının rekabete dayalı ideoloji çatışmalarına bağlamıştır. Dolayısıyla Mannheim'ın bilgi sosyolojisi çözümlenmeleri de sınırlılık ve yetersizlik göstermiştir. Mannheim, toplumsal düzen içinde sosyopolitik bir dayatmadan uzak biçimde oluşabilecek entelijansiya yapısını hem toplum için kültürel içerikler hem de bilim için bilgi yüklü içerikler üretmede tek çare görürken bunun aksine Elias, hiçbir insanın toplumdaki tabakalardan ve sınıflardan kopuk biçimde var olamayacağını, kapalı insan tasarımının sosyolojiye uygun düşmeyeceğini ve sonunda bilimsel yapılanmaların siyasi güçlere koşulsuz biçimde bağlı kalacağını savunmuştur. Ayrıca Mannheim'ın, söz konusu entelijansiya gibi uzmanlık yapılanmalarının kendi oluşumlarını toplumda kabul ettirebilmeleri yine toplum içinde yaygın olan ideolojik ve sosyopolitik tutumların içinden çıkagelmek ile olabileceği iddiası, Elias için tam anlamıyla tarif edilen yapılanmaların var olan usdışı ve bilim dışı durumlarını meşrulaştırma gereksinimidir. Elias'ın savına göre, Mannheim ve onun öncesinde dile getirilen bilgi argümanları, toplumsuz birey kabulünü bilgi sosyolojisine yerleştirerek hem bilginin çözümlenmesini hem de bilgi sosyolojisini sınırlamışlardır. Bunun yerine Elias, bilginin ve bilgi sosyolojisinin toplumsal figürasyonlar çerçevesinde olagelmesini, bilgilenimde insan duygulanımının etkili olmamasını, doğal ve toplumsal olaylara karşı verilen tepkinin ussal sorgulamaya açık olması gerektiğini düşünmüştür. Buna ek olarak bilgi sosyolojisi için, herhangi bir düşünce yapısının ya da bilgi sisteminin, içinden çıkageldiği durumlar dikkate alınarak değerlendirilmesi yönünde yöntem niteliğinde bir önerisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Norbert Elias, Karl Mannheim, bilgi sosyolojisi, Elias'ın bilgi sosyolojisi, Elias'ın Mannheim'a eleştirisi

Norbert Elias's sociology of knowledge and Karl Mannheim's critique

Abstract

The study covers Norbert Elias's thoughts on knowledge and sociology of knowledge and his criticisms of Karl Mannheim's inferences on knowledge and sociology of knowledge. Elias's criticism of Mannheim was that Mannheim accepted knowledge and the sociology of knowledge only as an ideological element. According to Elias, Mannheim linked the formation of knowledge and social knowledge to the competing ideological conflicts of existing class and strata structures. Therefore, Mannheim's sociology of knowledge analyses also showed limitations and inadequacy. While Mannheim sees the structure of the intelligentsia, which can be formed away from a socio-political imposition in the social order, the only way to produce cultural contents for the society and information-laden content for science, on the contrary, Elias argues that no human can exist in isolation from the layers and classes in the society, and that the closed human design is not suitable for sociology. and, in the end, he argued that scientific establishments would remain unconditionally tied to political forces. In addition,

¹Bu çalışma "Norbert Elias'ın bilgi sosyolojisi: Karl Mannheim'ın bilgi sosyolojisi eleştirisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı,
E-posta: 2018119003@std.idu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0708-0774

**Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
E-posta: seçil.ozdemir@idu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3165-0914

Mannheim's claim that specialized structures such as the intelligentsia can impose their formation in society, again by coming out of the ideological and socio-political attitudes prevalent in the society, is the need for Elias to legitimize the existing irrational and unscientific situations of the structures that are fully described. According to Elias's argument, Mannheim and the knowledge arguments expressed before him have limited both the analysis of knowledge and the sociology of knowledge by placing the acceptance of the individual without society in the sociology of knowledge. Instead, Elias thought that knowledge and sociology of knowledge should be within the framework of social figurations, that human affect should not be effective in information, and that the reaction to natural and social events should be open to rational questioning. In addition, he made a methodical suggestion for the sociology of knowledge to evaluate any mentality or knowledge system by taking into account the situations it comes up with.

Keywords: Norbert Elias, Karl Mannheim, Sociology of knowledge, Norbert Elias's sociology of knowledge, Elias criticism of Mannheim

Giriş

Norbert Elias'ın bilgiye ve bilginin oluşumuna ilişkin sosyolojik tespitlerinin ve düşüncelerinin ulusal alanyazına katkı sağlaması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amacın gerekçesi, Norbert Elias'ın genelde sosyolojik tespitlerinin özelde ise bilgi sosyolojisi düşüncelerinin ulusal alanyazında az olması ve yeterince çalışmanın bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Norbert Elias'ın bilgi sosyolojisi alanına katkı yapan düşünürler arasındaki özerk konumu, var olan bilgi sosyolojisi birikimine temel olarak yeni bir bakış açısı kazandırmış olmasından ötürü önemli görülmektedir. Ayrıca bilimlerin hiyerarşik düzenini yeniden yorumlayarak İnsan Bilimleri tasarımını tanıtmaktadır.

Norbert Elias, bilgi sosyolojisi alanında dönüm noktası sayılabilecek tespitlerde ve çıkarımlarda bulunmuştur. Elias, söz konusu tespitlerini ve çıkarımlarını ilk olarak bir süre birlikte çalıştığı ve asistanlığını yaptığı düşünür Karl Mannheim'ın bilgi sosyolojisi düşüncelerine eleştiriler olarak dile getirmiştir. Mannheim'ın bilgiye dair düşüncelerini ve çıkarımlarını ideolojik ve siyasi belirlenimler kapsamında olduğu gerekçesiyle yetersiz ve sığ gören Elias, bir insanın bilgi ediniminin içinde doğup büyüdüğü tabakanın siyasi ya da ideolojik kabullerinden oluşamayacağını ve her bilginin bir edinim süreci sonucunda ortaya çıkabileceğini savunmuştur. Mannheim, bilgi sosyolojisinin bir yöntem gereci niteliğinde kullanılabilmesini ve toplumda var olan siyasi ve ideolojik görüşlerin çözümlenmesini üstlenebileceğini ifade etmektedir. Bunun aksine Elias, bilgi sosyolojisinin ideoloji ya da siyasi görüş çözümlenme gereci niteliğinde kullanılabilmesini bilginin kendi özsel yapısı itibarıyla sınırlılığa yol açacağını belirterek doğru bulmamıştır. Bilginin hiçbir koşulda ve dönemde ideolojikleştirilemeyeceğini ifade etmiştir. Nitekim bu ifadesini insanların ilkel çağlardan beri bir süreç içerisinde bilgilenime kavuştuğu savıyla desteklemiştir. Doğuştan gelen ya da zaten insanda verili olan bilgilerin insanın evrimsel sürecine aykırı olduğunu düşünmüştür. Elias'ın bu eleştirileri bilgi sosyolojisi alanına yeni bir bakış açısı kazandırmasından dolayı önemli ve değerli görülmüştür. Özellikle bilgi sosyolojisi alanının öncü isimlerinden ve bilgi sosyolojisi için kayda değer belirlemeler ortaya koyan Mannheim'a yönelik eleştirilerde bulunması dikkatleri üzerine çekmiştir. Bunun yanında, bilimsel çalışmaların insani duygu ve hislerden arındırılmış biçimde süregelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bilgi sosyoloğunun görevleri arasında bu arınmayı gözetmenin son derece gerekli olduğunu söylemiştir.

Bu tartışmalar ışığında bu çalışma, Elias'ın ortaya koyduğu eserler ve çalışmalar ekseninde Mannheim'a yönelik eleştirilerinin nedenselliğini, bilgiye bakışını ve bilgi sosyolojisi için önerilerini incelemiştir. Çalışmanın ilerleme çizgisinde birinci başlıkta bilginin neliği problemi, ikinci başlıkta bilgi sosyolojisinin kısa bir açıklaması, üçüncü başlıkta söz konusu eleştirilerin yöneldiği isim olan Mannheim'ın bilgiye ve bilgi sosyolojisine dair çıkarımları, dördüncü başlıkta Elias'ın bilgiye ve bilgi sosyolojisine dair düşünceleri, beşinci başlıkta ise Elias'ın Mannheim'a yönelttiği eleştirileri kaleme alınmıştır.

1. Bilgi nedir?

‘Bilgi nedir?’ sorusu ve sorgulaması asırlardır yanıt aramaktadır. Bu soruya kimi zamanlarda bazı yanıtlar verilmiş ve kimi zamanlarda da bilginin ne olması gerektiğine dair farklı görüşler olagelmıştır. Antik filozofların ve düşünürlerin ilk belirlemelerine göre bilginin ne olduğundan öte ne olmadığı tespit edilmesi bilgiyi gözle görülür duruma getirmek için yararlı bir yöntem olarak kabul edilmiştir (Durkheim, 2018). ‘Bilgi nedir?’ sorusu yerine ‘bilgi ne değildir?’ sorusu yanıtlanması ve tespit edilmesi daha kolay duruma gelmiştir. Antik Yunan (Peters, 2004) kaynaklarında bilginin tanımı, “deneyimlenmiş, tecrübe edilmiş, anlaşılabilir, bilimsel olan ve bilgeliğe işaret eden şey, episteme” (Peters, 2004, s.107) dizimiyle dile getirilmiştir. Bilimsel mantığı henüz yanlışlanmamış çağdaş bir tanım ise bilgi; ‘özne ile nesne arasındaki duyum ve etkileşim sonucu oluşan şey’ şeklinde tarif edilmiştir. Etkileşim, algılama ve tepki verme edimleri eşdeğer yorumlanmıştır (Hartmann, 1998). Bu tanımlamalardan hareketle bilginin ne olmadığı sorusunun yanıtını ‘deneyimlenmemiş, uslamama dışı, duyuma dayalı söylenti’ şeklinde vermek olanaklı gözükmemektedir.

Sokratik Dönem filozoflarından Platon *Theaitetos* (MÖ 369) adlı metninde bilgiyi ve bilginin özünü ‘gerekleştirilmiş doğru inanç’ olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamaya ek olarak, bilginin sahip olduğu bir bileşken bahsetmiştir. Platon’a (2015) göre bu bileşke, bilginin kendisi hakkındaki var olan bileşenleri içermektedir. Bilginin öznesi olarak bilen zihin, bilginin konusu, bilen özne ile bilinen nesne arasındaki ilişkinin ürünü söz konusu bileşenlerdir (Cevizci, 2015). Bir başka Sokratik Dönem filozoflarından ve Platon’un öğrencisi olan Aristoteles (1996) insan bilgisini, doğuştan gelen ve öte dünyaya atıfta bulunan bir anlayıştan ötede insanın içinde yaşadığı doğa, çevre ve toplumun var ettiği tikellerin kavranışıyla elde edebileceğini vurgulamıştır. “Gerçek bilginin kanıtlanabilir ve bir nedene bağlılığını düşünen Aristoteles, algılama durumunu duyum ve akıl yürütme süreci içinde ele almıştır. İnsan duyularının algıladığı biçimlere karşı geliştirdiği kanı tikeli, o biçimin yapısına dair uslamlamaya ve sorgulamaya başladığında bilgi tümeline dönüşmektedir” (Kutay, 2022, s. 10). Bu doğrultuda bilginin ne olmadığı, algılanmayan, duyulanmayan, deneyimlenmeyen, öğrenilmeyen ve düşünülmeyen şey; bilginin ne olduğu ise, ‘duyulanmış ve algılanmış varlığın uslamlanmış olgusalılığı’ şeklinde çözümlendiği anlaşılmaktadır.

2. Bilgi sosyolojisi: Kısa bir bakış

Bilgi sosyolojisi, Sosyoloji bilimi içerisinde bilginin toplumsal belirlenimlerini incelemekle ve çözümlenmekle uğraşan bir alt alan düzeyinde gelişim göstermektedir. Bilgi olgusu toplumdan bağımsız oluşmamaktadır ve doğrudan toplumsal ve kültürel niteliklere bürünerek toplumun içinden çıkmaktadır. Bilgi sosyolojisinin öncülerine göre bilgi, ikinci bir öznenin kabulü ile olgu niteliği kazanmaktadır ve aktarılmaktadır. Dolayısıyla, bilginin öncel belirlenimi olarak toplum ifade edilmektedir (Arslan, 1992). Bilgi sosyolojisi alanının öncü isimlerinden sayılan Karl Mannheim bilgi sosyolojisini “bilgi üretiminde etkili ve/ya da belirleyici olan toplumsal süreçleri inceleyen bir sosyoloji disiplini” (Mannheim, 2017, s. 7) şeklinde tanımlayarak toplum-bilgi ikiliğine atıfta bulunmaktadır. Bir başka tarifte Peter Ludwig Berger ve Thomas Luckmann, “bilgi sosyolojisinin insanı düşünce ile onun ortaya çıktığı sosyal konteks arasındaki ilişkiyle meşgul olduğunda genel bir mutabakat söz konusu” olduğunu belirtmekte ve bu sebeple “bilgi sosyolojisinin, esasen düşüncenin varoluşsal belirtenimi {seinsgebundenheit} gibi son derece geniş bir probleme dönük sosyolojik bir odak tesis ettiği söylenebilir” (Berger & Luckmann, 2008, s. 7) yorumunu yapmaktadır.

Bilgi Sosyolojisi (Wissenssoziologie) terimi ilk kez Max Scheler (2013) tarafından kullanılmıştır. Scheler bilgi sosyolojisi alanını, içinden çıkageldiği Alman felsefi düşünce geleneği içinde yeni ve özerk yapıda değerlendirmiştir. Bu bakımdan bilgi sosyolojisinin bir dizi belitlere sahip olduğunu düşünmüştür. Bu belitler sırasıyla;

(1) insan, genel olarak bir toplumun ‘üyesi’ olduğu sürece, tüm insan bilgisi, empirik değil, ‘a priori’ bilgidir. Böyle bir bilginin doğuşu, onun öz-bilinç ve kişinin öz-değerinin bilincinden önce geldiğini gösterir. ‘Biz’ olmadan ‘ben’ olmaz. ‘Biz’, ‘Ben’den önceki içeriklerle doludur. (2) Bir insanın hemcinslerinin deneyimine empirik katılımı, grubun temel yapısına bağlı olarak kendini farklı şekillerde gerçekleştirir. Bu ‘tarzlar’ ideal tipler açısından anlaşılmalıdır. (3) Gerçeklik bilgimizin kökenini, yani genel olarak neyin ‘etkiler’ getirdiğine ilişkin bilgimizi düzenleyen sabit bir yasa olduğunu belirtir ve insan bilincinde sabit olan bireysel bilgi alanlarının ve nesnelere ilişkin alanlarının yerine getirilmesini emreder. (Scheler, 2013, s. 80)

dizimiyle belirlenmiştir.

Scheler (2013), dile getirdiği belitler ışığında bilgi sosyolojisi için yöntem sayılabilecek bir önermeye varmıştır: insanların toplumsal alanı ve tarihsel geçmişi, gerçeklik ve genel-özel içerikler açısından bütün alanlara önceden verilmiştir. Ayrıca, tüm bilgi, düşünme, sezgi ve biliş biçimlerinin bir sosyolojik doğallığa sahip olduğu kuşkusuz gerçektir.

Bilgi sosyolojisi alanına ilişkin çalışmalar yapan ve bilgi sosyolojisi için yeni bir bakış açısı ortaya koyan bir başka düşünür Robert King Merton olmuştur. Merton’un *The Sociology of Science* (1973) eseri hem bilgi sosyolojisi hem de bilim sosyolojisi düşüncelerini kaleme aldığı bir çalışmasıdır. Merton bilgi sosyolojisinin yönelimini, bilgi ile toplumda ya da kültürde bulunan diğer varoluşsal faktörler arasındaki bağıntılarla ilgilenme olarak tarif etmiştir. Ayrıca bilgi sosyolojisinin çağdaş bilim dizgesini bazı kapsamlar altında yeniden yorumlamıştır. Merton’un (1973) bu yeni yorumu; ‘zihinsel üretimlerin varoluşsal temeli nerede bulunur?’, ‘hangi zihinsel üretimler sosyolojik olarak analiz edilir?’, ‘zihinsel üretimler varoluşsal temelle nasıl ilişkilidir?’, ‘Neden ilgili? (bu varoluşsal olarak koşullanmış zihinsel üretilere atfedilen açık ve gizli işlevler)’, ‘varoluşsal temelin ve bilginin emsal ilişkileri ne zaman elde edilir?’ soruları ışığında açıklanmıştır (Merton, 1973). Merton’a (1973) göre dünya görüşünü (weltanschauungen) -Max Scheler’a ait kullanım- belirleyen unsurların (toplumsal tabaka, sosyoekonomik konum) dönüşüm yasalarının keşfedilmesi bilgi sosyolojisinin başat görevi sayılmalıdır.

3. Karl Mannheim’ın bilgi sosyolojisi

Bilgi sosyolojisiyle özdeş sayılan ve alanın tanınmasında önemli etki yaptığı kabul edilen öncül isim Karl Mannheim (2018) olmuştur. Mannheim bilgi sosyolojisinin sistematik açılımını yapan ilk düşünürdür. Bilgi sosyolojisinin Sosyoloji bilimi içinde alt dallardan biri haline gelebilmesi ve alanın kurumsallaşması için çaba göstermiştir. Dahası Merton, Scheler ve daha birçok bilim insanının atıfta bulunduğu ve yaptığı çalışmalar çerçevesinde bilgi sosyolojisi alanında bir birikim oluşturduğu kabul edilmektedir. Merton (1973) bu duruma ilişkin “Mannheim, bilgi sosyolojisinin sınırlarını dikkat çekici beceri ve anlayışla çizmiştir. Mannheim’in prosedürleri ve bulguları, bugüne kadar karanlık kalan, bilgi ile toplumsal yapı arasındaki ilişkileri berraklaştırır... Onun öncülük ettiği alanda daha ileri keşiflerden kayda değer bir aydınlanma bekleyebiliriz” (Kutay, 2022, s. 38) yorumunu dile getirmiştir.

Karl Mannheim’ın bilgi üzerine düşünceleri ve çalışmaları bilgi sosyolojisi için devindirici sayılmaktadır. 1928 Zürih Alman Sosyoloji Topluluğu Kongresi’nde yapmış olduğu konuşmalar bilgi sosyolojisine dair düşüncelerinin ilk çıktıları olarak görülmektedir. Mannheim (2018) bu kongre konuşmalarında bilginin, zihinsel yapıların, düşüncelerin, fikirlerin vb. değişen sosyal ve tarihsel bağlamlarda ne şekilde biçimlendirildiği üzerinde durmuştur. Sonraki akademik çalışmalarında da bilgi sosyolojisine ilişkin bir dizi makale ve kitap kaleme almıştır.

Mannheim (2002) bilgi sosyolojisi alanını tanımlarken “teori olarak bilginin “varoluşa” bağlılığıyla ilgili bir öğretinin ortaya konulup geliştirilmesini ve tarihsel-sosyolojik bir araştırma dalı olarak da bu “varoluşa” bağlılığın geçmişin ve şimdiki zamanın bilgiyle ilgili çeşitli içeriksel değerleri doğrultusunda vurgulanmasını üstlenen” yeni bir sosyoloji disiplini (Mannheim, 2002, s. 283) ifadelerini kullanmıştır. Mannheim’a (2002) göre bilgi sosyolojisi çalışma alanı olarak kriz ve çatışma şartlarında açığa çıkan bilgi ve düşünce biçimlerinin

toplumsal bağlılığını seçmiştir. Ayrıca her entelektüel bakış açısının arkasındaki toplumsal gerçeklik ve ideolojik bağımlılık da bilgi sosyolojisinin çözümleme konusu olmuştur. Bununla birlikte Mannheim (2002), düşünce biçimlerinin toplumsal kökenlerinin incelenmemesi ve açığa çıkarılmaması durumunda bu düşüncelerin yeterince anlaşılamayacağını bilgi sosyolojisinin birincil savı olarak nitelemiştir. Bunun dışında bilgi sosyolojisinin çözümlemeye ve araştırmaya çalıştığı konuların aslında maskesini düşürdüğünü dile getirmiştir. Söz konusu ideolojiler, dünya görüşleri ve grup söylemleri çözümlenmeye başlandığında takındığı maskeyi düşürmüştür (Mannheim, 2018).

Mannheim (2018) için bilginin belirlenimi, varoluşsal unsurlardan etkilendiği ve bu unsurların bilginin somut içeriğine nüfuz ettiği şeklinde olagelmıştır. Varoluşsal unsurlar bireyin içinde doğduğu grup, yapı ya da kurum ve yine bireyin gelişip topluma katıldığı düşünüş ve davranış biçimleri olarak sıralanmıştır. Bunun yanında var olan dünya istençleri esasen bir gruba ait olmuştur ve bu grubun kontrolünde gelişmiştir. Mannheim buna bağlı kalarak ortaya çıkan düşüncenin ya da bilginin belirli bir toplumsal katmanların ve grupların ortaya çıkışıyla ilintili olduğunu varsaymıştır (Mannheim, 2018). Bir başka savında Mannheim, sosyolojik, tarihi ve ideolojik bilgilerin bileşenlerinin, dünya görüşlerini (weltanschauung) topluma da aktarmak ve kabul ettirmek isteyen grupların güçlülük istekleri ve bilginin bu gruplar aracılığıyla aktarıldığını ifade etmiştir.

Mannheim'in *İdeoloji ve Ütopya* (1929) adlı eseri bilgi sosyolojisi çalışmalarının başında gelmektedir. Bu eserinde Mannheim, ideolojinin, çıkar gruplarının kendi gerçekliklerini diğer gruplara ve topluma kabul ettirme aracı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bir grubun sahip olduğu sözde bilgi stokunun esasında bir ideolojiden ve çözümlenmeye gereksinim duyan bir düşünceden ibaret olduğu anlatılmaktadır (Mannheim, 2002). Mannheim'ın bilgi sosyolojisi açıklaması yaşadığı dönemin sınıf-tabaka çatışması ve burjuva-proleterya çatışması ekseninde, Mannheim'ın da içinde bulunmak istediği sosyopolitik bir konumda olagelmıştır. Kimi düşünürlere göre Mannheim'ın bu çabası Karl Marx'tan miras kalmıştır. Dolayısıyla Mannheim, bireylerin ya da grupların tekelinde olmayan bir sentezci kültür anlayışını salık vererek bilgi sosyolojisini söz konusu sentezin ve kültürün oluşturucusu bir yöntemle dönüştürme düşüncesini benimsemiştir (Mannheim, 2002). Mannheim buna bağlı kalarak 'yüzer-gezer entelijansiya' tarifi yapmaktadır. Söz konusu bu entelijansiya bilgi üretimindeki aktif özneler ve kültürel taşıyıcılar anlamına gelmektedir. Mannheim kendi belirlenimiyle bu yapının, sınıfsız ya da tabakasız olmasının yanında kendi entelektüelliklerinin görünür duruma gelebilmesi için herhangi bir ideolojinin içinden çıkagelme zorunluluğu taşıdığını iddia etmektedir. Ayrıca bilgi sosyoloğunun da bu yapı –entelijansiya- içerisinden çıkacağını belirtmektedir. Bunun dışında gruplar arası rekabetin adı geçen entelijansiyadan bağımsız olarak bir çatışma ya da kaos sonucu oluşacak senteze dönüşmesi gruplar açısından düşünce yapısı, bilgi birikimi ve kültürel gerçeklik sayılmaktadır (Mannheim, 2018, s. 207).

Mannheim'ın bilgi sosyolojisi açıklaması genel görünümde şu şekilde sıralanabilir:

- Bilgi, varoluşa bağlı koşullarda içinden çıkageldiği toplumsal yapıların ya da grupların rekabet sonucu baskın gelen dünya görüşlerine dönüştüğü olgudur. Entelijansiya bu olguyu ortaya çıkaran aktif öznedir.
- Bilgi sosyolojisi, var olan gündelik, tarihsel ya da ideolojik nitelikteki fikirlerin ve düşüncelerin çözümlenmesini üstlenen bilim dalıdır.
- Bilgi sosyolojisi, her entelektüel bakış açısının, temelinde bulunan sosyal gerçekliğe bağımlılığını ortaya çıkarır. (Kutay, 2022, s. 183)

4. Norbert Elias'ın bilgi sosyolojisi

Norbert Elias Sosyoloji bilimi içinde yazmış olduğu *Uygarlık Süreci* (1939) adlı eseriyle bilinmektedir. Akademik hayatı ve çalışmaları Klasik Sosyoloji geleneğinden ve Frankfurt Ekolü'nden farklılık göstermektedir. Bu yönüyle Elias sosyoloji bilimi içinde özerk konumda görülmektedir. *Uygarlık Süreci* eseri, Ortaçağ'ın toplum-birey davranışları ve eylemleri

incelemesinden 19. yy Modern Avrupa toplum-birey davranışları ve eylemleri incelemesine uzanmaktadır. Elias (1939) bu eserinde genelde çağdaş ulusların özelde ise Avrupa halklarının ilkel durumlardan gelişmiş durumlara geçirdiği dönüşüm süreçlerini ele almaktadır. Bunun yanında insan aklının da süreç içerisinde gelişim gösterdiğini ve gelişmemiş bir evredeyken yapılan eylemlerin ussal olamayacağını dile getirmektedir. Elias (2004) kitabının bir kısmında, “batılı insan, bugün bizim onlar için tipik bulduğumuz ve uygar insanın bir özelliği olarak değerlendirdiğimiz davranışları sonradan edinmiştir” (Elias, 2004, s. 61) tümcesini kurmuştur.

Elias’ın bilgi sosyolojisine katkısı *Uygarlık Süreci* (1939) eseriyle başlamış görünmektedir. Nitekim insan aklının tıpkı duygularının ve davranışsal görünüşlerin olduğu gibi sonradan geliştiği savı bulunmaktadır. Bilgi felsefesinin bilgi üzerine yaptığı sorgulamayı ve incelemeyi eleştiren Elias, eserinde felsefenin bilgiye dair yaptığı çıkarımları insanın kendi kendine bilgilenimini vurguladığı gerekçesiyle geçersiz bulmaktadır. Elias’a (1939) göre, felsefenin yapmış olduğu kapalı insan tasarımı, tamamen özgür ve bağımsız bir varlık olarak içsellikle kendine yeterli ve diğer bütün insanlardan kopuk biçimde tasarlandığı için bilginin karşılık bulabileceği toplumsal gerçekliği yok saymaktadır. Elias’a (2004) göre, “burada söz konusu olan, bütün insanlara ait, başka hiçbir açıklamaya gerek kalmaksızın kavranılabilen sonsuz temel deneyim midir, yoksa belirli bir gelişim aşamasında insanların oluşturduğu figürasyonlar ve bu figürasyonları meydana getiren insanlar için karakteristik tipte bir özdeneyim midir?” Kapalı insan (homo clausus) tasarımı bir insanın hiç çocukluk dönemi ve beyin yetilerinin erken dönemi olmaksızın var olmuş ve dünyaya bir yetişkin olarak doğmuş kabulünü yapmaktadır. Aksine insan, hem doğanın işleyişini hem de kendisi hakkındaki düşüncelerini toplumda pekiştirmektedir. Elias’ın (2004, s. 43) ifadesiyle düşünceler, pozitivizmin bir köşesinden, a priorizmin diğer köşesine doğru umutsuzca yalpalayıp durmaktadır. Dolayısıyla kapalı insan tasarımı gibi birçok tasarım hem felsefenin hem de sosyolojinin temellerini oluşturmamaktadır (Elias, 2004).

Bilimsel bilgiye ulaşma sorununun neden klasik Avrupa bilgi kuramının bugün o çok güvenilen biçimini aldığı sorusunun yanıtı burada gizlidir. Düşünen insanın bilgiye ulaşma amaçlı düşünme sürecinde nesnesiyle arasına mesafe koyması ve duygularını işe karıştırmaması, üzerinde biraz düşünüldüğünde, ilk başta bir mesafe koyma eylemi olarak değil, insanın ‘içinde’ yer alan, ‘dışarıdaki’ nesnelere görülmez bir duvarla soyutlanmış bir düşünme mekanizmasının, bir ‘akıl’, bir ‘mantığın’ ebedi mekansal ayrılığı olarak ortaya çıkar. (Elias, 2004, s. 53)

Auguste Comte’un (2020) ‘Üç Hâl Yasası’ Elias için bilginin oluşum ve gelişim evrelerini işaret etmede esin kaynağı olmuştur. Elias’ın bilgi sosyolojisi ve hatta bilim sosyolojisi için önerdiği ‘İnsan Bilimleri’ tasarımı Comte’un bilimler sınıflandırmasına benzerlik göstermektedir. Bilindiği üzere Comte uzun erimli evrim bakış açısını teolojik, metafizik ve pozitivist dizilimiyle üç aşamada ele almıştır. Teolojik aşamada insan, varlıkların özüne, dikkatini çeken durumların ilk ve son nedenlerine ve tekil terimlerle mutlak bilgilere yönelmektedir. Metafizik aşamada, doğaüstü etkenler yerlerini soyut kuvvetlere bırakarak dünyadaki çeşitli varlıklara bağlı olan gerçek töz’ler oluşturmakta ve bütün gözlenen olayları kendiliklerinden ortaya çıkarabilecek güçte kabul edilmektedir. Son olarak pozitivist aşamada ise insan, deney ve gözlem yoluyla var olanların mutlak bilgisine ulaşmaya çalışmaktadır (Comte, 2009). Elias’a (2020) göre Comte, bilginin bilim öncesi görünümü ile bilim sonrası görünümü arasındaki ilişkiyi problemleştirerek incelemiş ve çıkarsamıştır. Bununla birlikte Elias için bilgi ve bilim sosyolojisi, bilgi edinme ve düşünme yöntemlerinin bilim öncesi görünümünü nasıl ve hangi toplumsal evrelerden geçerek bilimsel yönetime dönüştükleri sorununu araştırmalı ve çözümlmelidir. Eğer ki bu sorun yoğun biçimde ele alınırsa ‘bilgi sosyolojisinin sınırlılığı’ kuşkusuz gözle görülür olacaktır. Ne var ki Elias’ın (2020) savına göre bilgi sosyolojisi ‘bireylerin düşünme ve bilgi edinme süreçlerinin ne tür toplumsal yapılar ve kurumlar tarafından olanaklı duruma geldiğini’ araştırma ve inceleme konusu yapmıştır.

Elias'ın bilgi sosyolojisi dolayımında ele alınabilecek *Sembol Teorisi* (1989), *Bireyler Toplumu* (1991) ve *Zaman: Bir Deneme* (1993) kitapları bulunmaktadır. Toplum araştırmaları ve incelemelerinin yanı sıra bilgi sosyolojisine dair özel çalışmaları bu kitaplar etrafında şekillenmektedir. Bakıldığında, Elias bilginin aktarılmasındaki sürecin içerimlerinin 'dil' ile anlam kazandığını dile getirmektedir. *Sembol Teorisi* (1989) kitabında, bireylerin sahip olduğu bilgi stokunun ve bileşenlerinin dil aracılığıyla diğer bireylere, gruplara ve topluma aktarıldığını yazmıştır. Elias'a (1989) göre bir toplumda sembolik biçimde yer almamış bir bilgi bireylerde de yer almamaktadır. Bunun yanı sıra, çağdaş toplumlar ilkel toplumlara kıyasla kullanılan dil sayesinde daha fazla bilgi üretebilmektedir. Nitekim insan doğası ikelliğinden gelişmişliğine kadar birliktelik ve bütünlük oluşturma gereksinimleri gereği dil ve bilgi öğrenmeye yatkın olmuştur. Öğrenilen dil ve bilgi, çocukluk evresinden gençlik evresine ve daha sonra da yetişkinlik evresine geçişi sağlamaktadır. Elias'ın (1989) kabulüne göre, düşünce, dil ve bilgi bir sentez oluşturmaktadır. Bilinç bu sentez yapılanmasını her koşulda kendi özünde barındırmaktadır. Bu açıdan bilgiyi toplumsallıkla bağdaştıran, düşünce ve dil yapılarının yine doğrudan toplumsal sürecin ürünü olmaları olmuştur. Elias'ın deyişiyle "bir dilin gerçeklere gerçekte oldukları şekliyle erişimi ne kadar desteklediği ya da engellediği sorusu, büyük ölçüde dilin ve bireyin doğduğu bilginin gelişim aşamasına bağlıdır"(Elias, 1989, s. 151).

Bireyler Toplumu (1991) kitabında Elias 'figürasyon' terimini kullanmaktadır. Bu terimi kendi tanımlamasıyla kavramsallaştırmıştır. Elias bu kavramı, toplum olgusunun bireyden yoksun ve bireyin ötesinde var olmayan; bireyin ise toplumdan bağımsız kendi başına bir soyutlama olmayan ve bireylerin birbirlerine bağlı yaşam döngüleri içinde tanımlamaktadır. Bu tanımına uygun düşen örnekleri 'toplu dans, kart oyunu, mahkeme duruşması vb.' şeklinde sıralamaktadır. Örneğin toplu dans sırasında insanların oluşturduğu figürasyon durumu, boyutu büyütülerek ailelerin, kentlerin, devletlerin, kapitalist, komünist ya da feodal sistemlerin yapısına işaret edilmektedir (Elias, 2004). Buradan hareketle figürasyonların bilgi üretiminde süreç odak alınarak nasıl bir etkiye sahip olduğu da anlaşılabilir. Elias söz konusu kavramı kendi bilgi sosyolojisinin ve daha genel biçimde toplum açıklamasının içerisinde değerlendirmektedir (Elias, 1991).

Zaman: Bir Deneme (1993) kitabında yaptığı çözümlemede Elias, insana özgü kavramların ve bilişlerin zamana bağlı olduğu kabulüyle önceliklerin öznelere mi yoksa doğadaki nesnelere mi ait olduğu ikilemi doğduğunu öne sürmüştür. Zaman olgusu var olan bilgi stokunun anlamlandırılması ve aktarıldığı sosyolojik düzlemin yansıması olmuştur. Bireylerin ve toplumun zamana dair bilgileri, süregelen birikimlerin ışığında sosyal gerçekliğe bağlanmıştır. Bunun yanında zaman bilgisi, insanın doğa karşısında eylemsiz kalışıyla değil, doğrudan doğaya karışmasıyla bilgi niteliği kazanmıştır. Elias'a (1993) göre insanların zaman olarak algıladıkları olgu her koşulda bir yönlendirme aracı olmuştur. Buna bağlı şekilde kuşaklar arasında ve asırlarca deneyim ve bilgi edinimi evrimleşmiştir. Nitekim ilkel çağda yaşamış olan toplumlar çağdaş anlamda gerçek bilgiye erişememiştir (Elias, 1993).

Elias'ın bilgi sosyolojisi genel görünümde ilk önce felsefi bilgi tezlerinin eleştirisiyle başlamıştır. Esasen bu eleştirisi *Uygarlık Süreci* (1939) eserinde, insanın doğal gelişimi, insani tavır ve eylemler, uygarlık oluşumu ya da uygarlığın belirlenimleri üzerine başlasa da devamında yazmış olduğu kitaplarında ve makalelerinde göze çarpmaktadır. Nitekim Immanuel Kant'a yönelik yapmış olduğu eleştirisinde a priori bilgi varsayımının ve 'tözel kategoriler'in doğuştan geldiği tezinin insanın var oluş ve gelişim sürecinde geçersiz olduğunu vurgulamıştır. Elias'ın (1987) sorgulaması; "tek bir olgu ile bir fikir arasındaki ilişkinin gerçekte biçimi nedir, ya da, doğru, yani geçerli ve bilimsel olduğu iddia edilebilecek olgular hakkında yargılarda bulunmamıza izin veren özel düzen nedir?" (Kilminster & Wouters, 1987) üzerine olmuştur. Burada Elias'ın dile getirmiş olduğu geçerlilik koşulu, varsayılan kategorik anlamların bireysel ve toplumsal bilinçte nasıl olanaklı olduğudur. Sosyolojinin kimi

düşünürlerine göre Elias bu noktada Emile Durkheim ile aynı çizgide durmuştur. Durkheim (2007) Kant'ın a priorik betimlemesini ve 'tözel kategorilerini' sosyolojik bir yorumsamayla 'kolektif bilinç' kavramına çekimlemiştir. Durkheim'in kolektif bilinç kavramı, bireysellikten önce toplumsallığın varlığını ve toplumun bireye aşkınlığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla öğrenilen ya da duyumsanan bilgiler toplumdaki bireye doğru gelmektedir. Durkheim ayrıca, inançların yapılarından ötürü bilgi üretimde uygulananın etkisini ifade etmektedir (Kilminster, 2007). Durkheim için düşüncenin nesnesi toplumsal oluşumlardır. Elias da benzer durumda kavramların insan bilincinde yer alabilmeleri için kuşaklar arasında aktarılması ve nesnel yaşamdan içselleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıştıkları durumda, Durkheim kavramsal düşüncenin bileşenlerini toplumda var olan atasözleri ve bilgece deyişler olarak görürken, Elias görüşün bilgi üretimde ve edinmede sorun olabileceğini belirtmektedir. Yine benzer şekilde Durkheim bilginin oluşumunda uygulananı etkili görürken, Elias uygulamaların bilgileri değil fantezi inançları oluşturduğunu iddia etmektedir (Vera, 2013).

Elias'ın bilgi sosyolojisi çalışmalarının kapsamında Comte'un bilimler sınıflandırmasından hareketle tasarladığı 'İnsan Bilimleri' bulunmaktadır. Hatırlanacağı üzere Comte, pozitivism bütünlüğünde bilimleri sıralı bir düzene oturtmuştur. Temelde Matematik yer alırken ortada Astronomi, Fizik, Kimya, Biyoloji ve üstte de Sosyoloji yer almıştır. Elias (2022) bu düzen üzerinden en temele Fizik'i, orta kısma Biyoloji'yi ve üstte de İnsan Bilimleri'ni yerleştirmektedir. Elias'ın insan bilimlerinden kastettiğini toplum araştırmaları yapan bilim alanları (sosyoloji, felsefe, psikoloji, tarih, antropoloji) oluşturmuştur:

Elias bu model ile doğa bilimleri ve toplum bilimleri arasındaki baskın sınırların kaldırılmasının, doğa bilimlerinin kesin yöntemlerinin hegemonik biçimde toplum bilimlerine uygulanmasının yanlış olduğunun ve bunun yerine sentez odaklı bir insan bilimleri pratiği geliştirilmesinin hem bilginin sosyolojik incelenmesi hem de bilimsel bilgi üretebilme yeteneğinin ilerlemesi açısından faydalı görmüştür. (Kutay, 2022, s. 137)

Elias'ın bilgi sosyolojisi genel görünümüyle yukarıdaki pasajlarda anlatılırken bu çalışmaya konu olan asıl durum Mannheim'a yaptığı eleştiriler özelinde olmaktadır. Mannheim birçok düşünürün ortak kabulüne göre bilgi sosyolojisiyle özdeş bir isim sayılırken kendisine yöneltilen eleştirilerin de bilgi sosyolojisi alanı açısından önemi ve yeniliği oldukça aşikâr gözükmektedir. Söz konusu eleştiriler Elias'ın bilgi sosyolojisi alanında yeni bir bakış açısına etki ettiğini nitelemektedir.

5. Norbert Elias'ın Karl Mannheim'a eleştirisi

Elias bilgi sosyolojisi düşüncelerini birtakım felsefi varsayımların tartışılır taraflarından başlayarak sunmuştur. Felsefi varsayımların 'homo clausus' (kapalı insan) insan tasarımının insan bilincinin işleyişine ters düştüğünü hatırlatarak insanın toplumsal bir canlı ve toplumdan ayrılmayan bir özne olduğu savıyla 'homo aperti' (açık insan) tasarımını öne sürmüştür. Elias'ın bu savı başta a priorizm olmak üzere bilginin doğuştan geldiğini savunan diğer tüm tezlerle de karşı çıkmıştır. Bunun yanında Elias insan aklının ve bilgisinin süreç içinde geliştiğini ve insanın doğaya yönelik bakışının değişmesiyle bilgilenime ve doğayı düzenlemeye giriştiğini savunmuştur. Bilgi sosyolojisi alanında ise Elias, özde Mannheim tarafından söylenen insanın bilgilenimi ve öğrenme edimi insanın içinden çıkageldiği toplumsal yapıların baskın görüşleri altında oluşabileceği kabulünü reddetmiştir. Elias'a göre (2004) hem felsefede hem de Mannheim'da böyle bir merkezi insan kabulü görülmektedir. Mannheim, kapalı insan tasarımını kendi yorumuyla 'yaratıcı kişi' ifadesiyle tanıtmaktadır. Bu ifade aynı zamanda ileride açıklayacağı üzere 'entelijansiya' yapısının üyelerine ait bir nitelik olarak aktarılmaktadır. Elias 'yaratıcı kişi' yorumsaması hakkında;

"yaratıcı kişiyi düşüncelerinin merkezine yerleştiren kişi, yalnızca kendisi için varolma hissini korur, adeta bir başlangıç ve bir son oluşturur. Ama insan toplumlarının tarihsel hareketlerini düşüncelerinin merkezine alan kişi, onun ne başlangıç ne de son olduğunu, aksine bir zincirin sadece

bir halkası olduğunu bilmelidir. Bu bilinç, elbette, sahiplerine önemli ölçüde ılımlılık dayatır.”
(Elias, 1987, s. 155)

eleştirisini yapmıştır.

Mannheim’in bilgi olgusuna ilişkin sosyolojik yorumu Marx’ın toplumsal yapı üzerinden bilinç şekillenmesini anlatmasıyla benzeşik görülmektedir. Marx’ın anlatımında; altyapı, üstyapıyı; ekonomi, politika ve ideolojiyi; üretim, toplumsal varlığı; toplumsal varlıksa insan bilinçliliğini belirlemektedir. Mannheim’a göre Marx’ın bu anlatımından, bilginin sınıf çıkarlarının bir yansıması ve sınıfın dünya hakkındaki kısmî anlayışı olan ‘ideoloji’nin ürünü olduğu anlaşılmaktadır (Mannheim, 2002). Bunun yanı sıra Mannheim, Marksist düşünceden farklı olarak, düşüncelerin doğruluğunun görelisi olduğu bir ideoloji kabulüne gitmiştir. Bu yönüyle, nesnel gerçekliğe bakılmaksızın bilginin sosyolojik analizini yapmaya çalışmaktadır (Mannheim, 2002). Elias ise Mannheim ile ayrı düştüğü noktayı açıkça bilginin ideolojikleştirilmesi olarak açıklamıştır. Elias’a (2013) göre rekabetten ya da sınıf-tabaka çatışmalarından doğan ideolojik bilgilerin varlığı yalnızca bu rekabette bulunan yapıların varlığını somutlaştırmaktadır. Elias burada herhangi bir toplumun ya da toplumların ideolojik olmayan bilgiyi neden üretmeyeceğini sorgulamıştır. Vermiş olduğu çarpıcı bir örnekte Elias, ‘bir doktorun hasta bir insan bedenini ideolojik bilgiyle tedavi edemeyeceği’ durumunu hatırlatmaktadır (Elias, 1956). Bunun dışında Mannheim’ın önerdiği ‘maske düşürme’ odaklı bilgiyi çözümleme yöntemlerini reddetmiş ve süreçler içerisinde bilgi problemini ele almayı teklif etmiştir. Elias, Mannheim’ın kabullerini görelilik tarzına bağlı bularak bilginin çözümlenmesinde yetersiz görmüş, yeni bir paradigma geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Korte, 2013).

Elias’ın eleştirisine (1987) göre başta Mannheim olmak üzere, Merton ve Wolff gibi düşünürler bilginin kendisinden önce ortaya çıktığı yapının bilgisine yönelmişlerdir. Bilgi sosyolojisinin genel paradigması da bu tutumu izleyerek kendi araştırma alanını sınırlamıştır. Elias’ın tespiti (1987), üzerine konuşulan bilginin, düşüncenin ya da bilincin, grupların ve toplulukların kendi deneyimlerinin bir yansıması ve kendi aralarındaki kurulan etkileşimin dile getiriliş biçimi şeklinde olmuştur. Bilgi sosyolojisinin teorisyenleri de süren paradigma içinde çıkar çatışmasından doğmuş sentez odaklı toplum bilgisiyile ilgilenmişlerdir (Elias, 1987). Elias ayrıca, Mannheim’ı çıkarsadığı varlık-bilinç ikiliğine takılıp kalmakla eleştirmiştir. Zira toplumsal var oluş ve toplumsal bilinç iki ayrı olgu değildir. Toplumdan ayrı birey ve bireyden yoksun toplum anlayışını sığ bulmuştur. Üstelik Mannheim tarafından öne sürülen ve Marx’a atıf yapılan ideolojik bilgi çıktısı bilgi sosyolojisine yapılan olumsuz yüklemelerin ilk göze çarpanı olmuştur (Kilminster, 2007).

Elias’a (2020) göre bilgi sosyolojisi alanı, bilim öncesi fikirlerin ve ideolojilerin toplumla arasındaki bağı araştırarak ve çözümlenerek sınırlandırılmıştır. Oysaki bilgi sosyolojisinin inceleme alanı gözlemlenebilir toplumsal süreçlere odaklanmak, bilgi edinme ve üretme süreçlerinin niteliklerini araştırmak ve çözümlenektir. Nitekim bilgi sosyolojisi, bilgi felsefesi gibi doğal ve toplumsal bilim öncesi fikirlerin ya da mitolojik anlatıların bilimsel teorilere nasıl dönüştüklerini ihmal etmiştir (Elias, 2020). Elias için bilgi sosyolojisi, bilgi türlerini -bilimsel bilgi, pratiğe yönelik bilgi, ideolojik bilgi- ayırmaksızın her türlü bilgiyi inceleme konusu yapmamış, duygulanım yüklü bilgileri incelemekle görevlendirilen bilgi sosyolojisi yaklaşımlarını –Mannheim, Scheler, Merton vd.- tasfiye etmemiş ve bilimsel bilgiyi analiz etmemekle daraltılmıştır (Mühürdaroğlu, 2019). Bunun yanında Elias, sosyolojik bilgi kuramlarına, ‘fikirlere, düşüncelerin ve bilginin bağı, ortaya çıktığı grubun ya da topluluğun tarihsel durumunun ve yapısının bir işlevi olarak yorumlama’ kabulünün egemen olduğunu savunmuştur. Ek olarak bu kuramlar, bilginin değişimini, toplum yapısındaki değişim gibi kabul etmişler, kendilerini bilginin gelişimine odaklanma olanağından yoksun bırakmışlardır. “Dogmatik toplumsal gelişme söyleminin etkisinden korunmaya çalışırken, gelişme kavramını bir kenara atarak aynı derecede dogmatik olan bir görelilik etkisine kapılmışlardır” (Elias, 1987,

düşüncelerini ve sistemini dönemin sosyopolitik yapısına göre tayin etme ve ideolojikleştirme olasılığı oldukça yüksek gözükmektedir. Bununla birlikte, sosyopolitik baskıya maruz kalan bilimsel kuruluşların ve bilim insanlarının tarafsızlık ve ahlâki tutumları bu gerçeklik üzerinden tartışılmaktadır. Nitekim Elias için, bir kuram ya da varsayım, dogmatik inançlara, a priori kabullere ve var olan çalışmaların argümanlarına karşı bir ideoloji ve dünya görüşüne dayanıyorsa ‘bilim ve bilimsel bilgi’ nitelemelerini hak etmemiştir. Burada Mannheim’ın yorumsadığı bilgi sosyolojisi, var olan kavramların, bilgilerin ve düşüncelerin temel kaynağı toplumsal sınıfların ve tabakaların ekonomik ve rekabet özlü çıkarlarının sonuçlarına bağlanmıştır (Elias, 1987). Mannheim, daha önce dile getirildiği üzere karşılıklı çekişme ya da çatışma durumunu grupların birbirlerinin yazgılarını anlamaları olarak değerlendirirken, Elias aynı anlama durumunu çatışan grupların karşılıklı özdeşleşmesi olarak değerlendirmiştir (Kilminster, 1987).

Elias’ın düşüncesine (1987) göre bilim dışı sosyopolitik baskıların sosyolojiye ve genel bilim paradigmasına karışmasına olanak tanınırsa toplumdaki sosyal gerilimler artış gösterecektir. Örneğin doğa bilimlerindeki yöntemlerin geliştirilmesinde bilim insanlarının çeşitli grup ideolojilerini ve çıkarlarını özümsemesi bilimsel bilgi geçerliliği ve güvenilirliği sorununu pekiştirmiştir. Burada yine Mannheim’ın tarihsel ve psikososyal bilgi anlayışı yetersiz kalmıştır. Adı geçen entelijansiyanın ve uzman gruplarının bilişsel yetileri sorgulanmaya ve eleştirilmeye açık hâle gelmiştir (Elias, 1956). Keza, bilim insanlarının ve bilimsel çalışmaların gerçekliğe ilişkin bilimsel bilgi üretebilmesinde değerlerden ve bireysel duygulardan kopmaları ‘nesneye dair yeterli bilgi’ (object adequate knowledge) ve ‘gerçeklikle uygun’ (reality congruent) düşünce sistemleri geliştirebilmelerini sağlamaktadır. Elias’ın iddiasına (1982) göre görünen o ki, bilimsel kurumlar, farklı nitelikteki bilginin güçlü etkisini bilimsel bilginin tekelleşmesinden almaktadırlar. Bu durum Batılı ülkelerde, bilimsel bilginin hangi ölçüde bilimsel olduğu denetimiyle ‘kimliksiz’ ve ‘görünmeyen’ bir yapı tarafından kontrol edilmektedir. Sosyologlar da önceden oluşturulmuş bilimsel dayatmalara ve toplumsal ideolojilere bağlılıklarını fark etmekte geç kalmış gözükmektedirler (Elias & Martins & Whitley, 1982). İnsanlar bütün bilgilerini, kendiliğinden, üzerinde çok fazla düşünmeksizin, kendi amaçları ve kendileri için anlamları açısından , sorgusuzca kabul etmekten vazgeçmedikleri sürece bilimsel düşünce ne gelişebilir ne de bütün insanlığın ortak malı haline gelebilir (Elias, 2004, s. 51).

Norbert Elias’ın bilgi sosyolojisi ve Karl Mannheim’a yönelik eleştirileri özetlenecek olursa;

- Mannheim, bilgiyi ideolojilere ve bireysel değerlere hapsedmiştir.
- Mannheim’ın tarihsel ve psikososyal bilgi anlayışı yetersizdir.
- Mannheim’ın tarif ettiği ‘entelijansiya’ yapısı esasında görelilik çukuruna düşmekten kurtulmak için uydurulmuş ‘yaşam çizgileri’dir.
- Entelektüellerin herhangi bir ideolojik yapının kalıplarına bağlı şekilde varlığını kabul ettirmesi, var olan bilgi stoku ve bilgi birikimi sınırlılığına yol açmaktadır.
- Bilginin toplumsal grupların yönetiminde olması, siyasal görelilik çatışmasına yol açar ve bilgi bu çatışmadan üretilemez.
- Bilim dışı politik düşüncelerin sosyolojiye ve bilim paradigmasına müdahalesine izin verilirse toplumdaki sosyal gerilimlerin düzeyinde artış olacaktır.
- Mannheim, varlık/bilinç ikiliğine sıkışıp kalmıştır. Toplumsal varoluş ve toplumsal düşünce iki ayrı olgu değildir. Toplumsal varoluş duygulanım yaşayan insanlardan oluştuğu için toplumsal bilinçten ayrı olagelmemiştir.
- Rasyonalist ütopyaların paradoksu, bir tür toplumsal baskıya karşı koymak için bir başka toplumsal baskıyı ima etmeleridir.
- Bilgi sosyolojisi, bilgi türleri arasında ayırım yapmaksızın her türlü bilgiyi ele almalı ve çözümlenmelidir. Duygulanım yüklü yöntemler ve tavırlar bırakılmalıdır. (Kutay, 2022, s. 190)

Genel görünümde Elias’ın, bir dizi eleştiriyi gündeme getirmesi Mannheim’ın bilgi sosyolojisi açıklamasının son derece psikolojik ve siyasi yüklü olmasından

kaynaklanmaktadır. Bu eleştiriler dikkate alındığında, bilgi sosyolojisi alanında yapılan çalışmaların Elias'ın endişeleri doğrultusunda değerlendirileceği aşikâr durmaktadır.

Sonuç

Elias, öncelikle felsefi bilgi teorilerinin betimlediği kapalı insan tasarımını insan aklının oluşum ve gelişim süreçlerine ters bularak eleştirmiştir. Bunun yerine açık insan tasarımını önermiş ve insanın toplumdan ayırık biçimde, hiç çocukluk dönemi yaşamadan doğrudan yetişkin aklına sahip olmuş bir varlık olarak kabul edilmesine karşı çıkmıştır. Elias'a (1939) göre insanın akli ve duygulanım durumu ilkel zamanlardan modern zamanlara kadar işleyen bir süreçte gelişmiştir. Ayrıca ilkel zamanlarda insanın yaşadığı doğa ve çevre koşulları aklın gelişiminden önce duygulanımı öncelemiş ve insanın doğaya ve çevreye uyum sağlama yetisini oldukça değer ve imge yüklü kılmıştır. Dolayısıyla insanın sözde bilgilenimi tamamıyla değer ve imgelerden ibaret olmuştur.

Elias, bilgi sosyolojisi çalışmalarını Mannheim'a yaptığı eleştiriler etrafında geliştirmiştir. Mannheim'ın bilgi tanımlaması, toplumsal yapıların (grup, sınıf, tabaka) çıkar özlü rekabetleri ve ideolojik çatışmaları sonucunda oluşan sosyal gerçekliğin yansıması olan bir sentez şeklinde olmuştur. Bu tanımlaması kimi düşünürler tarafından Marksist geleneğin devamı sayılmıştır. Elias, hem klasik hem de çağdaş sosyolojiden farklı olarak Mannheim'ın bu tanımını baştan kabul edilemez bulmuştur. Nitekim Elias'ın Mannheim'a eleştirisi, doğrudan bilginin ideolojikleştirilmesi olmuştur. Bunun yanında Mannheim'ı varlık-bilinç ikiliğine takılı kalmış sığ düşüncenin etkisinde görmüştür. Bireysel var oluşun bilinci belirlemesi ve bireyin üyesi olduğu toplumsal yapıyı resmetmesi Elias için bilgi birikimini ve bilgi stokunu kısıtlayan durum kabul edilmiştir.

Elias'a göre bilgi edinimi ve üretimi, toplumun doğal tepkilere yoğun katılımıyla değer ve duygulanım yüklü olmamalı, bireyler ve toplum doğal tepkilerle arasına mesafe koyarak gözlem yapmalı ve objektif-tarafsız bilgi oluşabilmelidir. Bu noktada Mannheim'ın tarifini yaptığı entelijansiya yapısı Elias'ın değerlendirmesine göre herhangi bir toplumsal yapının baskısından bağımsız betimlenmemiştir. Entelijansiya ve benzeri bilimsel yapılar var olan siyasal rejimin ve toplumsal yapıların ara çatışmalarından etkilenmemeli ve hem toplumsal bilgi üretiminde hem de bilimsel bilgi üretiminde kendi duygularından ve kültürel değer yargılarından kopmalıdır.

Elias'ın Mannheim'a yönelik eleştirileri esasında Mannheim'ın bilgi sosyolojisi açıklamasının sosyopolitik kalıplarla çevrilerek bilginin toplumsallığı incelemelerinin bu kalıpların dışına çıkmadan siyasal saikler ve ideolojiler etkisinde olagelmeye karşı bir çıkıştır. Öyle ki, bu eleştirilerin bilgi sosyolojisi alanı içinde son derece önemli bir yere sahip olması kaçınılmazdır. Mannheim'ın bilgi sosyolojisiyle özdeşleşmiş bir isim kabul edilmesi, başta bilgiye dair tanımlamasına ve sonrasında bilgi sosyolojisi çalışmalarına yönelik Elias'ın dile getirdiği eleştirileri de detaylıca ve karşılaştırmalı olarak ele alınması gereken unsurlar haline getirmiştir. Elias'ın bilgi sosyolojisine yöntem niteliğinde önerdiği durum; herhangi bir zamanda ortaya çıkmış bir grup ya da topluluk tarafından deklare edilen bir düşünce sistemine bakılarak aynı zaman içinde onu oluşturan üyelerin ve bireylerin grup ve topluluk durumlarıyla ilişkilendirildiğinde, fikirlerin, düşüncelerin ve bilginin bağı, içinden çıktığı grubun ya da topluluğun tarihsel durumunun ve yapısının bir işlevi olarak yansıdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Elias'ın tarifini yaptığı 'İnsan Bilimleri' tasarımı, bilgi sosyolojisi ve bilim sosyolojisi alanında yapılacak araştırmalara da öneri olarak sunulmaktadır. Bu çalışmadan hareketle denilebilir ki, bilginin oluşum süreci Elias'ın mantığı göz önüne alındığında herhangi bir ideolojik kabullerin ve dogmatik inançların kontrolünde değildir ve olmamalıdır. Ayrıca çağdaş toplumsal sorunların başında gelen 'bilgi kirliliği'nin, 'enformasyon eksikliği'nin ve 'dezenformasyon'un Elias'ın bilgi sosyolojisi için önerdiği 'düşüncenin geliştiği koşullara bakma' yöntemi kullanılarak çözümlenebileceği olanaklı durmaktadır.

Kaynakça

- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası*. (V. S. Öđütle, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2015). *Felsefeye giriş*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). *Bilgi felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Comte, A. (2009). *The positive philosophy of Auguste Comte, Volume 2*. New York: Cambridge University Press.
- Durkheim, E. (1983). *Pragmatism and sociology*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Durkheim, E. (2018). *Sosyoloji ve felsefe*. (M. Elma, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Elias, N. (1956). Problems of involvement and detachment. *The British Journal of Sociology*. 7(3), 226-252.
- Elias, N., Martins, H. & Whitley, R. (1982). *Scientific establishments and hierarchies*. England: D. Reidel Publishing Company.
- Elias, N. (1987). Sociology of knowledge: New perspectives. *Journal of Theory, Culture & Society*. 4(2-3), 149-168.
- Elias, N. (1989). Teoría del símbolo. (J. M. Á. Flórez, Çev.) Spain: Epublibre Publicación.
- Elias, N. (1991). *The society of individual*. United Kingdom: Blackwell Publishers.
- Elias, N. (1993). *Time: An essay*. United Kingdom: Blackwell Publishers.
- Elias, N. (2004). *Uygurlık süreci, cilt 1*. (E. Ateşman, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elias, N. (2020). *Sosyoloji nedir?*. (O. Deđirmenci, Çev.). İstanbul: Olvido Kitap.
- Hartmann, N. (1998). *Ontolojinin ışığında bilgi*. (H. Tepe, Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kilminster, R. & Wouters, C. (1987). From philosophy to sociology: Elias and the neo-Kantians. *Journal of Theory, Culture & Society*, 4(2-3), 81-120.
- Kilminster, R. (1987). Norbert Elias and Karl Mannheim: Closeness and distance. *Journal of Theory, Culture & Society*. 4(2-3), 81-114.
- Kilminster, R. & Mennell, S. (2003). *The blackwell companion to major contemporary social theorists / Norbert Elias*. (G. Ritzer (Ed.), USA: Blackwell Publishing.
- Kilminster, R. (2007). *Norbert Elias post-philosophical sociology*. New York: Routledge Publishing.
- Kilminster, R. (2013). *Norbert Elias and Karl Mannheim: Contrasting perspectives on the sociology of knowledge*. F. Dépelteau & T. S. Landini, (Ed.), *Norbert Elias and social theory*. New York: Palgrave Macmillan Publishing.
- Korte, H. (2013). *Über Norbert Elias*. Deutschland: Springer VS Publishing.
- Kutay, M. İ. (2022). Norbert Elias'ın bilgi sosyolojisi: Karl Mannheim'ın bilgi sosyolojisi eleştirisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve ütopya*. (M. Okyayuz, Çev.). Ankara: EPOS Yayınları.
- Mannheim, K. (2017). *Kültür sosyolojisi*. (M. Yalçınkaya, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Mannheim, K. (2018). *Bilgi sosyolojisi*. (M. Yalçınkaya, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Mühürdaroğlu, A. (2019). Norbert Elias ve klasik bilgi sosyolojisi: Beklenti ve sınırlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21(2), 493-516.
- Peters, F.E. (2004). *Antik Yunan felsefesi terimleri sözlüğü*. (H. Hünler, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Platon (2014). *Theaetetus*. (J. McDowell, Çev.). United Kingdom: Oxford University Press.

- Scheler, M. (2013). *Problems of a sociology of knowledge*. (K. W. Stikkers, (Ed.)). New York: Routledge Publishing.
- Vera, H. (2013). *Norbert Elias and Émile Durkheim: Seeds of a historical sociology of knowledge*. F. Dépelteau & T. S. Landini. (Ed.), *Norbert Elias and social theory*. New York: Palgrave Macmillan Publishing.
- Yıldırım, A. (2015). *Gelişim ve öğrenme psikolojisi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yontar, E. (2000). Norbert Elias'ın İnsan Bilimleri kavramı ve bilgi sosyolojisi. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 2000(1), 112-127.

Araştırmacıların Katkı Oranı: (Birden fazla yazarlı makaleler için)

1. Yazar: % 50

2. Yazar: % 50

Çatışma Beyanı: “Norbert Elias’ın bilgi sosyolojisi ve Karl Mannheim’a eleştirisi”

isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Makalenin yazım aşamasında ve sonuçlanmasında yardımları ve tavsiyeleri için tez danışmanım Seçil Özdemir Metlioğlu'na teşekkür ederim.